

fornal per fondre-l, e torne axí royg», StVicentF (*Sermoms* II, 108.12); «aquella *fornal* --- cap de la *fornal*», a. 1417, «la *fornal* de fondre» a. 1459, «casa de la *fornal* dels obrers» a. 1465, en docs. valencians de monederia (BDC xxiv, 113.5, 113.6, 122.96, 125.25); «encendre / féu gran *fornal* / aquel rey tal / de Babilònia, / per querimònia / dels tres juheus, / qui lurs vans déus / no adoraren, / hon no-s cremaren / ni molt ni poc», «de les dones --- / qui bé n'espera / --- / que torne viu, / espera, -l mort; / e bufant fort / en sa *fornal* / filosofal / pedra curable, / or fet potable / ---», JRoig (*Spill*, 10985, 8531); «dit sarraller --- lo llansà dessobre la *fornal*», doc. de 1573 de Coll de Nargó (CaCandi, *MiscHistCat.* II, 92).

Segueix en ús en els escr. Renaix.: «lo xarric toca un somatent sord ab la corda de la manxa: la *fornal* bufa brunzint com la tramontana, aixecant roges y blavesques flamarades; lo ferro ja vermelleja», EmVilanova (*Del meu tros*, 65); «la roja claror, que tot ho abranlava, venia d'una immensa *fornal* que els gegants atiauen tirant-hi roques negres, com petites muntanyes. --- Damunt d'una immensa enclusa de diamant, els gegants, que brandaven malls i martells de la seva mida, es posaren a forjar llamps --- treien de la *fornal* una barra encesa i espurnejant i la forjaven a cops de mall damunt de l'enclusa», Coromines (*Les Oques*, 1910, O. C., 502.6f.); «la fèrula que, en el mite de Prometeu, li serví al tità per a dur als homes la brasa de foc robada en la *fornal* d'Hefest», id. (*Prometeu*, VII, p. 122).

Afirma AlcM que és subst. fem. o masculí, però tot i que en cita 8 testimonis (6 de medievals i 2 de mall. moderns) cap d'ells ni cap dels 29 que acabo d'extractar no és sinó femení. Cercant-ho molt bé a penes es troba cap excepció; res més que aqueixes: «casa dels *fornals* dels obrers», doc. val. de monederia de 1459 (BDC xxiv, 122.104); «al *fornal* menayrons» en el Capbreu de Castellarnau de 1759 (p. 85), i avui a Tor vaig sentir (cas únic en la llengua moderna) *lo fornâl* com a masculí. Excepcions raríssimes, doncs, que no poden sinó confirmar la regla.

Fornaguera 'terreny on hi ha carbó de pedra', Manacor; cf. els cast. *hornaguero*, *-guera*, *hornaguear*, *abornagarse* (DCEC II, 950b41ss.).

Forna 'forat en una roca' pall., recollit en els tres pobles de la Vall de Cardós, i que a Esterri em definiren amb precisió: «no vol dir pròpiament una cova sinó uns forats dins d'una penya, que semblen forns» (BDC xxiii, 291; RFHisp. VI, 152). Nom fet famós per la coneguda finestra roquera que dona nom a l'aspra i altíssima valleta i al gran pic de *Coma-lo-forno* (Boí),⁴ i pel poblet de *Forna* de l'Assafor. Car hi ha també el masculí corresponent: *lo Forn de Cortinos* nom d'una balma o coveta a Escàs d'Assua; *Fórns o Cova dels Moros*, a la Roca del Forat, prop de Beranuï-Morens (Isàvena); *Los Fornons* de Pu, cova al peu S. del poble d'Orrit (ribag.); i al capdavant tot això és inseparable del nom dels pobles de *Fórnsols*: de Cadí, del Conflent, del Cantal i altres occidentals; i més, de *Fórnsols* del Matarranya, car en aquest la

és mera ultracorrecció del mossarabisme *Fornos* (anys 1209, 1280, E. T. C. II, 92).

Però també s'estenia a l'Oest dels límits de la llengua, car en un vell doc. de la vall arag. de Tena llegim «vadt per illas lombas super illa *forna* usque ad illum rigum de Paternué --- illo pueio de Bécasca ---», a. 1105 (*Est. E. Med. Cor. Ar.* v, 518). I és clar que estem davant del mateix mot *furnia* o *furna* que, sense pertànyer, en castellà ni en gallegoportuguès, al cabal de les llengües comunes s'ha trobat espargit amplament en bastantes zones d'aquests dominis. *Furnia* a les dues Antilles majors [1836] és «sima, concavidad subterrànea vertical», a Puerto Rico; i a Astúries (Rato, s. v. *agüertia*) és un «sumidero o agujero por donde se escurren las aguas»; a Andalusia «bodega bajo tierra» (només DACEsp. i sols en les eds. del S. xx, però admès per AVenceslada en la 2.ª ed.), i s'ha donat com a mot gitano per a 'cova' (Borrow, a. 1840, però ha de ser en qualitat d'andalusisme); i, en fi, és usual a les Canàries (Rég. Pérez, *Rev. Hist. La Laguna*, n.º 84, 483-4).

En portuguès *furna* 'cova, caverna', 'cavitat en un penyal, roca sortint que forma abric' [J. de Barros, c. 1550, amb context en el Vieira; i altres exs. clàssics]; en gall. «caverna, gruta en las peñas marinas»;⁵ i també a Portugal degué tenir aquest valor, puix que Bernardo Rodrigues (princ. S. xvi) cita un NL *As Furnas* a la costa del Marroc, vora Arzila; de *furna* en castellà ja n'hi ha un testimoni en l'extremeny Cieza de León, cronista del Perú, l'any 1555 (cf. la meua nota de RFHisp. VI, 151-2); i en l'extens article *furnia* del DCEC i *DECH* es podran veure molts detalls que ara no em caldrà repetir. Com que en parlars occitans i fins castellans, com veurem, hi ha formes semblants a les catalanes, es tracta doncs d'un ample conjunt hispànic, pertanyent a la família de FURNUS i els seus afins. Que allò és inseparable d'això, en efecte, ho mostren ja paral·lels de llengües distants i molt antigues, com l'eslau: *pěštŭ* ja és paleoslau, significat alhora: 'forn' i 'cova', d'on el derivat *pěštĕra* amb el segon. significat, del qual prové el rus *peščĕra* 'caverna': derivats de *pěštŭ* 'cuit' (indoeur. *pekʷō* 'jo coc' = llatí: *coquo*).

Per a les formes portugueses i castellanques no es pot partir ni de FURNUS ni FORNAX 'fornal' perquè no s'explicaria la *u* del port. *furna*. S'imposa considerar que *furna* ve de la forma *furnia*, conservada en l'altra llengua, la *ĭ* de la qual ens explica la *u* per metafonia: comparant port. *chuva* = cast. *lluvia* 'pluja', *estudo* < *estúdio*, etc.

Pel que fa a l'etimologia, podem partir del llatí FORNIX 'volta, cúpula, buada', que en Livi ja significa 'túnel', i en nombrosos glossaris té les accs. de 'roca foradada', 'penya concavada, balmada'; com que el llatí vulgar vacillava entre -x i -s (*miles*, *locuplex*, *poplex* en l'*Appendix Probi*), FORNIX es pogué canviar en FORNIS, femení, remodelat més tard en una base *FORNIA, que ens explicaria alhora, directament, *furnia* i *furna*; per altra banda la remodelació pogué donar igualment una variant *FORNA femenina, d'on